

JAN SCHULTEN

IN DE SCHADUW VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

DE ZUIVERING VAN
DE NEDERLANDSE
KRIJGSMACHT

WP

In de schaduw van
de Tweede Wereldoorlog

In de schaduw van de Tweede Wereldoorlog

De zuivering van de Nederlandse krijgsmacht

Jan Schulten

WALBURGERS

WALBURGERS

Afbeelding omslag: Seyss-Inquart en De Bock tijdens een inspectie in Leeuwarden op het
Wilhelminaplein, 3 april 1943 (uitsnede). Foto: Beeldbank WO2 – NIOD
Omslagontwerp: Mijke Wondergem
Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

© 2022 Jan Schulten en Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in
een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze,
hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen.
Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in
verbinding te stellen.

ISBN 978 94 6249 820 4

e-ISBN 978 94 6249 821 1

NUR 680

Inhoud

1. Voorwoord	9
2. Orde op zaken	13
Collaboratie en verzet	17
Herstel en vernieuwing	19
3. Na de capitulatie van Nederland in 1940	27
De ontbinding van de Nederlandse krijgsmacht	30
Officieren in verwarring	32
De Opbouwdienst en de Nederlandse Arbeidsdienst (NAD)	40
Meningen over de Nederlandse Arbeidsdienst	44
De Nederlandse Unie	45
De Nederlandse militaire justitie na de capitulatie	48
De juridische afhandeling in de praktijk	56
4. De krijgsgevangenschap	65
Nieuwe krijgsgevangenen	68
De reserveofficieren komen aan de beurt	81
De strijd tussen het Oude en het Nieuwe Leger	82
5. De bijzondere rechtspleging en de zuivering	85
De bijzondere rechtspleging	86
De zuivering	88
6. De zuivering van de Nederlandse krijgsmacht	99
Inleiding	99
De vier hoofdrolspelers	102
De commissie in actie	105
De verklaring op erewoord op herhaling	107
De minister van Binnenlandse Zaken en de militaire ambtenaren	109
De Commissie Verantwoording Krijgsgevangen Officieren (CVKO)	111
De Commissie Verantwoording Krijgsgevangen Officieren KNIL	120
De Commissie Beoordeling Officieren Bezet Gebied (CBOBG)	120
De medische subcommissie van de CBOBG	126
De commissie-Van Asbeck inzake gedragingen marineofficieren	
Nederland	143
De Commissie Zuivering Marine-artsen	143

De Commissie Zuivering Beroepspersoneel beneden de rang van tweede luitenant (commissie-Nierstrasz)	144
De Commissie Onderzoek Gedragingen Schepelingen (commissie-Dalinghaus)	145
De Militaire Commissie van Advies (MCA)	145
De commissies en raden van onderzoek	165
De zuivering van de reserve Officier van Gezondheid 1e Klasse Ch.H. Paris (1907)	174
De zuivering van kapitein L.V.A. de Leau (1898)	175
De zuivering van eerste luitenant A. van der Werf (1908)	176
De zuivering van kapitein C.J. Lorentz (1893)	178
De zuivering van reserve-eerste-luitenant A. Kraal (1908)	179
De zuivering van luitenant-ter-zee 1e klasse A.H.J. Kramer (1897)	181
De zuivering van kapitein C.F.H. Seyffardt (1904)	182
De commissie-Nierstrasz/De Klerck	183
7. Bijzondere zuiveringen	187
De zuivering van generaal-majoor W.F.A. Hackstroph (1881-1951)	187
De zuivering van kolonel A.M.M. van Loon (1882)	190
De zuivering van majoor A. van der Wiel (1892)	194
De zuivering van de reservekapiteins J.J. van Heijst (1896) en W.H. Bückert (1890)	196
De zuivering van kolonel P.W. Scharroo (1883-1963) en de Ja-zeggers	197
De zuivering van majoor U.C.C. Noordenbos (1890)]	201
De zuivering van kapitein A.J.A. Oudenampsen (1891)	204
De zuivering van kapitein J.M.B.M.F. van Strien (1889)	205
De zuivering van kapitein A.J.W.L. Losecaat van Nouhuys (1899)	206
De zuivering van luitenant-kolonel C. Mattern (1888)	208
De zuivering van reserve-eerste-luitenant W.J. Nijboer (1908)	210
De zuivering van reserve-eerste-luitenant F.J. van Lookeren (1907)	211
De zuivering van reserve-eerste-luitenant A.J.M. Möller (1914)	213
De zuivering van majoor L.W. Nijland (1887)	214
De zuivering van eerste luitenant J.B.P. Blok (1907)	215
De zuivering van reserve-eerste-luitenant C. van Marion (1914)	216
De zuivering van reservetweede-luitenant ir. F.A. Lobatto (1913)	217
De zuivering van eerste luitenant P.C. Vroom (1909)	220
De 'oneigenlijke' zuivering van luitenant-kolonel dr. J.M. Somer (1899-1979)	224

8. De beslissingen van de ministers van Oorlog en Marine	237
Afwijkende beslissingen	241
De uiteindelijke beslissingen	261
9. De zuivering voltooid	267
Inleiding	267
Het trauma van de nederlaag	270
De zuiveringscommissies	271
De Nederlandse Arbeidsdienst en de zuivering	273
De krijgsgevangenschap	275
Herstel van verloren rechten	275
De zuivering en het parlement	277
De verklaring op erewoord opnieuw op herhaling	281
De zuivering en de geschiedschrijving	284
Echo's uit het verleden	290
10. De zuivering in Frankrijk en België, en de herbewapening van de Duitse Bondsrepubliek	295
Inleiding	295
Zuivering en vernieuwing in Frankrijk	296
Zuivering en vernieuwing in België	302
De Duitse herbewapening	308
11. Ter afsluiting	319
Bijlagen	321
Bijlage 1 Programma Nederlandsche Unie	321
Bijlage 2 Programma Nederlandse Arbeidsdienst	323
Bijlage 3 Memorandum van kapitein I.L. Uijterschout, Stanislaw 1942.	327
Bijlage 4 Commissariaat voor de belangen van de voormalige Nederlandse weermacht	333
Bijlage 5 Algemeene richtlijnen voor de subcommissies bij de beoordeeling van officieren	335
Bijlage 6 Regels voor de werkwijze van de subcommissies van de CBOBG	338
Bijlage 7 Verrichte werkzaamheden van de CBOBG tot heden	343
Bijlage 8 Wetboek van Militair Strafrecht (1930)	345
Bijlage 9 Vragenlijst CVKO	348
Bijlage 10 Vragenlijst CBOBG	352

Bijlage 11	Vragenlijst CVKO-KNIL	356
Bijlage 12	Vragenlijst commissie-Nierstrasz	357
Bijlage 13	Reglement betreffende de krijgstucht	359
Bijlage 14	Vertaling in het Nederlands van de grotere citaten	362
Gebruikte afkortingen		365
Bronnen en literatuur		367
Noten		383
Personenregister		411

1. Voorwoord

Hoewel ik in het begin van mijn militaire loopbaan misschien beter het *Handboek voor de Soldaat* vanbuiten had kunnen leren, maakte het boek van de Rotterdamse socioloog Jacques van Doorn, *Sociologie van de organisatie. Beschouwingen over organiseren in het bijzonder gebaseerd op een onderzoek van het militaire systeem*, meer indruk op mij.¹ Het boek was de handelsuitgave van zijn dissertatie. Van Doorn was als dienstplichtig sergeant bijna drie jaar naar het voormalig Nederlands-Indië uitgezonden geweest en had daar de dagelijkse gang van zaken binnen de Nederlandse krijgsmacht goed leren kennen. Die praktische ervaring gebruikte hij om zijn theoretische beschouwingen te onderbouwen. Vooral de onderwerpen *Het militaire systeem*, *De georganiseerde militaire groep* en *Militaire organisatie en moderne maatschappijstructuur* trokken mijn aandacht.

Het boek heeft er ongetwijfeld aan toe bijgedragen dat ik later geschiedenis ben gaan studeren. Die studie voltooide ik in 1974 aan de Universiteit Utrecht met een doctoraalscriptie met als titel *De zuivering van de Koninklijke Landmacht*.² Het toenmalige hoofd van de Sectie Krijgsgeschiedenis Koninklijke Landmacht, luitenant-kolonel drs. G.J. van Ojen jr., had mij het onderwerp aangereikt en voor mij gedaan gekregen dat ik de zuiveringsarchieven mocht raadplegen. Van die naoorlogse zuivering, waarvan het doel de vernieuwing van het Nederlandse officierskorps was, had ik tot dan toe nog nooit gehoord. De zuiveringsstukken bevonden zich in een afgesloten kamer van het ministerie van Defensie aan het Plein in Den Haag. Ze lagen er ongeordend, zoals zij daar na het einde van de zuivering waren achtergelaten. Het was voor mij met mijn toen beperkte kennis en weinig onderzoekservaring een spannend avontuur om enige ordening in de chaos te brengen. De zuiveringsstukken zijn inmiddels op zeer deskundige wijze in het Nationaal Archief (NA) in Den Haag ondergebracht en aangevuld. Ook bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) in Den Haag bevinden zich nog veel relevante documenten. Recente herlezing van de scriptie riep bij mij gemengde gevoelens op. Enerzijds verbazing over het inzicht dat ik toentertijd had, anderzijds ergernis over de gemaakte fouten en andere tekortkomingen. Dat heeft ertoe geleid dat ik met de scriptie als uitgangspunt met nieuw onderzoek ben begonnen met dit boek als resultaat. Hoewel het boek misschien soms lijkt op een bezoek aan een geüniformeerd rariteitenkabinet, wil het vooral een bijdrage zijn tot een beter inzicht in de Nederlandse krijgsmacht in het algemeen en de mentaliteit van zijn officierskorps in het bijzonder gedurende de periode 1940-1950.

Aangezien met de zuivering van de krijgsmacht al begonnen was voordat de wetgeving en de organisatie van de zuivering hun definitieve vorm hadden gekregen, is een onoverzichtelijk beeld ontstaan van de vele commissies die bij de zuivering betrokken waren. Het gevolg daarvan is dat in veel, vaak uitstekende, publicaties een minder goede weergave van de zuivering gegeven wordt. Daarin verbetering te brengen is de stille wens van de auteur.

Omdat de zuivering van het Nederlandse officierskorps zeer goed gedocumenteerd is, kan deze in een ruimer kader geplaatst worden dan alleen maar de reconstructie van het feitelijk verloop. Het nadeel daarvan is wel dat bij de tekst niet te ontkomen is aan een vermenging van heden en verleden. Het gebruik van nieuwe primaire bronnen bij historisch onderzoek levert meestal de nodige correcties op voorgaande onderzoeken en publicaties op. Hoe interessant die correcties soms ook zijn, in dit boek zijn zij slechts bijvangst.

Bij de zuivering van de Nederlandse krijgsmacht werden naast de zuiveringscommissies ook een aantal nieuwe commissies geïnstalleerd die in speciale gevallen aan de ministers nader advies gaven. De werkwijze van de zuiveringscommissies was in procedures en regelingen goed vastgelegd, maar tegelijkertijd kregen de commissies bij de toepassing daarvan een grote speelruimte, waardoor er verschillen in de benadering van de zuiveringsproblematiek ontstonden. Naarmate de tijd verstreek, werden de oordelen van de commissies milder, zodat ongewild van rechtsongelijkheid sprake was. Door de ontwikkelingen in Nederlands-Indië was de directe behoefte aan officieren groot, met als gevolg dat veel ingewikkelde zuiveringsgevallen het laatst behandeld werden.

De rechtspositie van de officieren was door de vooroorlogse wetgeving zeer sterk, waardoor ontslaan wegens ongeschiktheid zeer moeilijk was. Tijdens de zuivering werd in een aantal gevallen die moeilijkheid omzeild door officieren volgens de zuiveringsprocedures te ontslaan voor feiten die met hun gedrag tijdens de oorlog weinig of niets te maken hadden. Hierop wordt later nog teruggekomen.

Een belangrijk onderdeel van de zuivering waren de persoonlijke verhoren van de te beoordelen officieren. Het persoonlijk gedrag en het uiterlijk voorkomen van die officieren speelden bij de beoordelingen door de commissies een grote rol. Bij de zuiveringscommissies moest alleen in geval van een negatief oordeel het advies schriftelijk toegelicht worden. Aangezien vrijwel alle officieren voor een zuiveringscommissie moesten verschijnen, bevat het zuiveringsarchief een zeer groot aantal persoonsdossiers van de te zuiveren officieren. Vaak geven overigens de reacties van de zuiveraars

meer informatie over de gang van zaken bij het officierskorps dan over de te zuiveren officieren zelf. Bij het onderzoek voor dit boek werd de keuze van de dossiers bepaald door de soort informatie die het dossier bevatte. Die kon betrekking hebben op de strijd in mei 1940, de verklaring op erewoord, de Nederlandse Arbeidsdienst, de krijgsgevangenschap of de mentaliteit van de officieren om maar enkele voorbeelden te noemen.

Voor de opzet van dit boek is een chronologische benadering gekozen. Eerst wordt aandacht besteed aan de gebeurtenissen die bij de zuivering een rol gespeeld hebben. Vervolgens wordt het zuiveringsproces beschreven met als afsluiting een samenvatting van het resultaat. Daarna is het de beurt aan de politiek en de geschiedschrijving. Omdat tegelijkertijd de zuivering en de geschiedenis ervan beschreven worden, moet soms van de chronologie afgeweken worden. Bij de behandeling van sommige dossiers ligt de nadruk op de persoon, bij andere meer op de situatie en omstandigheden waarin de betrokken officier zich bevond. De vele dossiers betekenen dat over de lezers een stortvloed van namen wordt uitgestort. Door te anonimiseren – kapitein Oudenampsen wordt dan kapitein X – kan dat aantal gemakkelijk teruggebracht worden, maar daar is van afgezien omdat de tekst dan te onpersoonlijk en te steriel wordt. Aangezien een aantal zuiveringsgevallen moeilijk in de lopende tekst te plaatsen zijn, werden deze in hoofdstuk 7 ondergebracht.

Zonder de hulp van velen zou dit boek nooit tot stand gekomen zijn. In het bijzonder bedank ik de meelezers prof.dr. Hans Blom, luitenant-kolonel b.d. Johan van Hoppe, luitenant-kolonel b.d. Eric Puik, kolonel b.d. Henk Rietveld, dr. Paul Schulten, luitenant-generaal b.d. ir. Richard Tieskens, luitenant-kolonel b.d. drs. Jan-Leendert Voetelink en kolonel dr. Joop Voetelink voor hun suggesties. Voor de bibliothecaris van de Nederlandse Defensie Academie (NLDA), drs. Jack de Graaf en zijn medewerkers, was niets te veel om mij bij het schrijven van dit boek te ondersteunen. Hetzelfde geldt voor de medewerkers van het NIMH met in het bijzonder drs. Erwin Rossmeisl. De neerlandicus drs. Kees Stevens heeft, zoals hij al vele jaren doet, mij opnieuw behoed voor geweldpleging tegen de regels van de Nederlandse taal. De samenwerking met het Nationaal Archief in Den Haag was, zoals altijd, meer dan uitstekend. De onvoorwaardelijke steun en liefde van mijn thuisfront onder aanvoering van mijn echtgenote was en is de basis van mijn activiteiten op het militair-historische front, waarvan dit boek een van de veldslagen is.

Jan Schulten

2. Orde op zaken

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog dachten velen dat die ramp Nederlandse samenleving totaal veranderd had. Later is men daarop teruggekomen. Vooraanstaande historici als Hans Blom, Jan Bank, Doeko Bosscher en Piet de Rooy, om er maar enkelen te noemen, vinden dat er van continuïteit sprake is. Zij zien die verandering meer in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw.¹ Een onderzoek naar de zivering van de Nederlandse krijgsmacht biedt een goede mogelijkheid na te gaan of het bovenstaande ook geldt voor zo'n gesloten organisatie als de krijgsmacht met zijn eigen bedrijfscultuur, waarden en normen. De plaats van die krijgsmacht in de Nederlandse samenleving heeft historicus Hans Blom als volgt voortreffelijk aangegeven:

Militairen vormen een specifieke beroepsgroep met eigen kenmerken; zeker. Maar tegelijk is die beroepsgroep op allerlei manieren zeer direct met de samenleving als geheel verbonden, meer dan in veel andere landen. Of militairen als groep anders op iets reageren dan de bevolking als geheel zal dus in verregaande mate van allerlei omstandigheden afhangen. Per geval zal het verschillen. Zo bezien weerspiegelen de lotgevallen van het Nederlandse leger na de nederlaag in 1940 ook de positie van dat leger in de samenleving: enigszins apart maar toch nauw verbonden.²

Tijdens de oorlog was zowel bij de Nederlandse regering in Londen als bij verschillende groeperingen in het bezette Nederland de vraag aan de orde gesteld hoe het nu na de oorlog met Nederland verder moest. Politieke en maatschappelijke vernieuwing van de Nederlandse samenleving was daarbij het veelgehoorde antwoord. Bij de uitvoering van die vernieuwing was een hoofdrol toebedacht aan de verzetsstrijders, want die hadden tijdens de oorlog karakter hadden getoond in de strijd tegen de vijand. Behalve dat de vernieuwers aan de macht gebracht moesten worden, was bestraffing van de 'foute' Nederlanders vanzelfsprekend. De regering in Londen ontwikkelde daarom speciale wetgeving om Nederland te zuiveren van landverraders, collaborateurs, profiteurs en ander gespuis. Het moest allemaal binnen de regels van rechtsstaat gebeuren, want eigen rechter spelen door de Nederlandse bevolking moest voorkomen worden. Aangezien het de verwachting was dat tijdens de bevrijding van Nederland een gezagsvacuüm zou ontstaan, werd het Militair Gezag opgericht. Dat zou gedurende een korte periode de regering waarnemen. De vervolging van de 'foute' Nederlanders was in eerste instantie een verantwoordelijkheid van het Militair Gezag, dat zich tijdens

en direct na de bevrijding door het voormalige verzet liet assisteren. Dat ging niet *con amore*, maar door gebrek aan mankracht moest de medewerking van het verzet wel aanvaard worden. De verzetsorganisaties streefden hun eigen doelstellingen na en wantrouwden elkaar vaak net zo hard als zij de Duitsers gewantrouwd hadden. De Landelijke Knokploegen en de Raad van Verzet waren verzetsorganisaties die de vernieuwing van Nederland hoog in het vaandel hadden staan, terwijl de Ordedienst (OD) meer het herstel van de vooroorlogse verhoudingen in Nederland met een sterker centraal gezag voor ogen had.³ Van die rol van het verzet in het vernieuwingsproces kwam na de Duitse capitulatie in 1945 weinig terecht, want Nederland ging verder waar het in mei 1940 was blijven steken. Voor de verzetsstrijders werd hoogstens nog een plaatsje op de eerste rij bij allerlei herdenkingen vrijgehouden.

Samenlevingen en organisaties die in hun voortbestaan bedreigd worden, ontwikkelen vaak allerlei overlevingsstrategieën waarbij het krampachtig vasthouden aan de bestaande waarden en normen een prominente plaats inneemt. Doen alsof er niets gebeurd is, speelt dan de hoofdrol. Een dergelijk verschijnsel is ook bij de Nederlandse krijgsmacht in de periode 1940-1950 waar te nemen.

Het uitgangspunt bij de zuivering van die krijgsmacht was dat enerzijds voor de rechtsgelijkheid het volgen van vastgestelde regels en procedures van belang was, terwijl anderzijds ieder geval op zichzelf beschouwd moest worden. Volgens de toenmalige opvattingen was bij de Koninklijke Landmacht die zuivering een exclusieve taak van het officierskorps, waarbij voor de militairen beneden de rang van tweede luitenant geen enkele rol was weggelegd. Het was overigens een gedragspatroon dat in de hele samenleving gangbaar was: het lagere personeel moest vooral zijn mond te houden en hard werken. Bij de Koninklijke Marine waren de onderofficieren wel bij hun zuivering betrokken; hierop wordt later nog teruggekomen. Het zeer grote verschil in aantal officieren tussen de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Marine betekent dat de zuivering van het officierskorps van de Landmacht de hoofdrol in het zuiveringsdrama heeft gespeeld.⁴

De algemene gang van zaken op alle niveaus bij de Nederlandse krijgsmacht werd toen in hoge mate door het militaire straf- en tuchtrecht beïnvloed.⁵ Voor de praktische uitvoering daarvan werd aan alle militairen, zowel beroeps als dienstplichtig, bij de aanvang van hun militaire 'loopbaan' het *Reglement betreffende de krijgstuicht* uitgereikt, zodat iedereen wist waar hij of zij aan toe was.⁶ Zo was in artikel 35 bepaald:

- 1) Aan ieder militair wordt, bij de bekendmaking dat hij onder de militaire tucht staat, een exemplaar van dit reglement uitgereikt.

- 2) Een exemplaar van dit reglement wordt mede uitgereikt aan ieder militair die, op het tijdstip waarop de Wet op de Krijgstucht in werking treedt, in werkelijke dienst is.
- 3) Het aan den militair uitgereikte exemplaar van dit reglement behoort tot zijn uitrusting.

Het eerste artikel van het *Reglement* luidt:

De krijgstucht omvat de handhaving van regelmaat en orde in alle, zelfs in de schijnbaar nietige zaken, de militaire dienst betreffende; stipte nakoming van alle voorschriften en nauwgezette voldoening aan de ter zake van den dienst gegeven bevelen, ook waar deze slechts kleinigheden betreffen. Zij eist een voortdurend besef van ondergeschiktheid aan iedere hoger geplaatste, het nalaten van elk min voegzaam en met de waardigheid van de militaire stand strijdig gedrag en in het algemeen onafgebroken plichtsbetrachting.

Hoewel het *Reglement* de eenheid van opvatting over het gewenste gedragspatroon bevorderde, was het resultaat in de praktijk zeer gevarieerd.⁷ De officieren hadden hun eigen gedragscodes met veel ongeschreven regels, terwijl *min voegzaam gedrag* voor soldaten een andere inhoud had dan voor officieren. Het besef van ondergeschiktheid werd door de *hoger geplaatsten* verschillend geïnterpreteerd; er waren de rekkelijken en de preciezen. Daarbij kwam dat tijdens de zuivering situaties beoordeeld moesten worden waar de bestaande regels niet op toegesneden waren.

De zuivering van de Nederlandse samenleving vond plaats in een klimaat van verontwaardiging over de verraders en collaborateurs, maar daarnaast speelden eigenbelang en achterklap een grote rol. Het uitschakelen van anderen ten behoeve van de eigen bevorderingen kwam regelmatig voor.⁸ Voor het Nederlandse officierskorps waren grote onderlinge collegialiteit en wederzijds respect van cruciaal belang, maar het is de vraag of dat altijd in de praktijk gerealiseerd werd. De uitvoering van de zuivering van de krijgsmacht wordt in deze studie getoetst aan de werkelijkheid van de bovengenoemde hoge officiersidealen.

Na de Nederlandse capitulatie in mei 1940 hield de Koninklijke Landmacht op te bestaan. Vrijwel het gehele officierskorps, bestaande uit 1547 beroeps- en ruim 10.000 reserveofficieren, was in Duitse handen gevallen.⁹ Slechts enkelen wisten naar Engeland uit te wijken. Met achterlating van hun wapens en uitrusting arriveerden 63 officieren en 1220 onderofficieren, korporaals en manschappen in Engeland. Zij zouden daar de kern gaan vormen waaruit

later de Koninklijke Brigade Prinses Irene, Nr. 2 Troop Inter Allied Commando Nr. 10 en Nr. 322 (Dutch) Squadron ontstonden. De numerieke sterkte van deze eenheden bleef gedurende de gehele oorlog beperkt, zodat men, toen in mei 1945 met de wederopbouw van de Koninklijke Landmacht metterdaad een begin werd gemaakt, geheel opnieuw moest beginnen. Een wederopbouw die sterk werd beïnvloed door de ontwikkelingen in het voormalig Nederlands-Indië. De slechte economische positie van Nederland en de enorme naoorlogse chaos, die overal heerste, zorgden ervoor dat die wederopbouw slecht van de grond kwam. Een brochure van de Voorlichtingsdienst van de Generale Staf uit 1946 zegt daarover:

Het is geen kinderwerk om een leger op te bouwen in een land, dat zo kaal geplukt en uitgezogen is, dat ieder geweer en iedere schop uit het buitenland moet komen.¹⁰

Over de ontwikkelingen in Nederlands-Indië werd opgemerkt:

Aan rustiger legeropbouw zijn wij nog steeds niet toe. De gebeurtenissen in Indië dwingen ons helaas nog steeds tot het op korte termijn gereed maken van troepen voor het Verre Oosten.¹¹

Voor de Koninklijke Marine lagen de kaarten gunstiger. Aangezien de hoofdtak de verdediging van Nederlands-Indië was, was de aanwezigheid van de Koninklijke Marine in Nederland betrekkelijk gering. Daarvan zag een belangrijk gedeelte van de vloot en het personeel dat in Nederland was kans op 15 mei 1940 Engeland te bereiken. Van de 533 beroepsofficieren bleven er 250 in Nederland achter, terwijl van de 164 adelborsten er 75 hun lot in Nederland deelden.¹² De Koninklijke Marine had in Nederland slechts 245 reserveofficieren, waarvan er na de capitulatie 155 in Nederland achterbleven.

Van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) waren op 10 mei 1940 61 officieren in Nederland aanwezig. Zij studeerden aan de Hogere Krijgsschool, waren op de Koninklijke Militaire Academie in Breda geplaatst, volgden verschillende opleidingen in Nederland of waren bij de Koloniale reserve in de Prins Hendrikkazerne in Nijmegen ingedeeld. Daarnaast waren enkelen werkzaam op het ministerie van Koloniën in Den Haag of op verlof in Nederland.

Bij de zuivering van de Nederlandse krijgsmacht speelden de officieren, zowel de zuiveraars als de gezuiverden, een dominante rol. In het bijzonder werd bij die zuivering aandacht besteed aan hun gedrag tijdens de strijd in

meidagen van 1940, hun activiteiten in de Nederlandse Arbeidsdienst, hun krijgsgevangenschap en hun bijdragen aan het verzet. De zuivering van de officieren is zeer uitvoerig gedocumenteerd en daardoor een belangrijke historische bron voor kennis van de gang van zaken tijdens en na de Tweede Wereldoorlog van de Nederlandse beroeps- en reserveofficieren.

Collaboratie en verzet

Het Tweede Kamerlid van de Rooms-Katholieke Staatspartij dr. L.G. Kortenhorst (1886-1963) heeft in mei 1945 in een publicatie met de titel *Was samenwerking met de vijand geoorloofd?* de problematiek van de samenwerking met de bezetter aan de orde gesteld.¹³ In een juridisch betoog bracht hij naar voren dat die samenwerking in de eerste bezettingsjaren niet alleen geoorloofd, maar zelfs gewenst was om een algehele ontwrichting van de samenleving te voorkomen. Kortenhorst was al voor de Duitse inval een fel bestrijder van het nationaalsocialisme, wat aan zijn opvatting over samenwerking met de vijand een extra dimensie geeft.

Voor de meeste Nederlanders was de kans om in direct persoonlijk contact met de Duitsers te komen niet erg groot, zodat zij niet met de problematiek van wel of niet samenwerken met de vijand geconfronteerd werden. Voor sommige groeperingen en organisaties was het samenwerken met de vijand daarentegen een normaal aspect van hun werk.¹⁴ Dat was onder andere het geval voor de politie, de burgemeesters en vele andere overheidsorganisaties, zoals ook de Nederlandse krijgsmacht. Binnen verzetskringen werd samenwerking met de vijand in het algemeen afgewezen. De onderhandelingen met de Rijkscommissaris dr. A. Seyss-Inquart (1892-1946) in april 1945 over de voedselbevoorrading van hongerend West-Nederland waren voor sommigen verwerpelijk, terwijl anderen een meer genuanceerder standpunt innamen.

In de naoorlogse geschiedschrijving van de Duitse bezetting domineerden het verzet en de collaboratie met de vijand. Men was, om met de Amsterdamse historicus Hans Blom in 1983 te spreken, 'in de ban van goed of fout' geraakt.¹⁵ Daardoor was volgens hem een on genuanceerd beeld van de bezettingstijd ontstaan dat nodig moest worden bijgesteld. Een jaar eerder had Blom in zijn bijdrage aan deel 15 van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* gewezen op het door E.H. Kossmann geïntroduceerde begrip accommodatie, dat volgens hem het volgende inhield:

Iedere groep en ieder individu moest zich aan de nieuwe situatie, zo die al als nieuw werd gezien, aanpassen. De wijze waarop dat geschiedde,